

УДК 75

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-19>**Володимир МАЛІКОВ,**

orcid.org/0000-0002-1905-5373

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв
(Київ, Україна) vmalikov@dakkkim.edu.ua**ХАРАКТЕР ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ДНІПРОВСЬКОГО МИСТЦЯ
СЕРГІЯ БУРБЕЛА**

Актуальність статті зосереджена на дослідженні еволюції творчого шляху сучасного дніпровського мистця Сергія Бурбела з 2010-х років до сьогодні. Матеріали статті вводять до наукового обігу новітній малярський доробок автора та фіксують його творчий поступ у постмодерному мистецькому дискурсі дніпровського художнього процесу. Здійснено спробу окреслити динаміку розвитку магістральної теми у творчості майстра – краєвидів Криму. Серед методів наукового дослідження мистецтвознавчий аналіз застосовано на основі комплексної систематизації, порівняння та узагальнення. Розвідка визначає творчу методу Сергія Бурбела як антитезу усталеним традиціям у трактуванні означеної теми. Визначаються зміни, які втілює автор у межах пейзажного жанру. Матеріали статті торкаються проблематики експонування мистецтва подібного ґатунку, фіксуючи релевантні шляхи: застосування аудіовізуальних та інсталятивних компонентів, демонстрація творчості у співпраці з музикантами та театралами. Розвідка актуалізує нагальні питання, пов'язані із дистанцією між мистецтвом та реципієнтом, акцентує увагу на ролі художника у боротьбі із ворожою пропагандою та дискретністю історичних знань, виявляє риси активної громадської позиції мистця. Важливим етапом є виокремлення та дослідження низки змін, що торкнулися малярства Сергія Бурбела з початком нового етапу війни 2022 року. Означений хронологічний етап новітньої історії України не лише трансформував образно-стилістичний лад кримської серії робіт майстра, але й став добою мистецьких рефлексій на трагічні події сьогодення.

Спираючись на фундамент української історії та культури, перманентно живлячи знання у царинах прогресивного українського та світового мистецтва, художник формує підвалини власної творчої генези. Дана праця доповнить наявний масив розвідок та стане базою подальших досліджень.

Ключові слова: пленер, живопис, серія, постмодернізм, Крим, війна.

Volodymyr MALIKOV,

orcid.org/0000-0002-1905-5373

Postgraduate Student at the Department of Art Expertise
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) vmalikov@dakkkim.edu.ua**CHARACTER OF THE CREATIVE EVOLUTION OF DNIPRO ARTIST
SERHII BURBELO**

The article's relevance is focused on studying the evolution of the creative path of the modern Dnipro artist Serhii Burbelo from the 2010s until today. The article's materials introduce the author's latest painting workshop into scientific circulation and determine his creative development in the postmodern artistic discourse of the Dnipro artistic process. An attempt was made to determine the dynamics of the development of the main theme in the work of the master - the landscapes of Crimea. Among the methods of scientific research, art analysis is applied on the basis of complex systematization, comparison, and generalization. The article defines the author's creative method as an antithesis to established traditions in the interpretation of the given topic. The changes embodied by the author within the landscape genre are determined. The materials of the article touch on the issues of exhibiting such art, identifying the most appropriate ways: the use of audiovisual and installation components, and the demonstration of creativity in collaboration with musicians and theatergoers. The research makes urgent questions related to the detachment of art from the viewer relevant. The role of the artist in the fight against enemy propaganda and the discreteness of historical knowledge is defined. The features of the active public position of the artist are determined. An important stage is the identification and study of a number of changes that affected artists' painting with the beginning of a new stage of the war in 2022. The specified chronological stage of the modern history of Ukraine not only transformed the figurative and stylistic order of the Crimean series of the artist's works but also became a day of artistic reflections directly on the tragic events of today.

Relying on the foundation of Ukrainian history and culture, permanently deepening his knowledge in the progressive Ukrainian and world art fields artist forms the basis of his own creative development. This work will complement the existing array of intelligence and will become a basis for further research.

Key words: plein air, painting, series, postmodernism, Crimea, war.

Постановка проблеми. На тлі неоднорідності тенденцій, що панують нині в межах сучасного дніпровського процесу, актуальним лишається пошук еволюційних творчих шляхів. Творчість Сергія Бурбела лягає в межі означеної парадигми і продовжує досліджуватися мистецтвознавцями у певних хронологічних точках розвитку.

Аналіз досліджень. Творчість Сергія Бурбела перманентно перебувала у фокусі професійних зацікавлень арткритиків Дніпра. Мистецтвознавиця Людмила Тверська акцентувала увагу на характерних особливостях трансформації мистецької пластики художника та своєрідності трактування пейзажного жанру (Три виставки. Три автори, 2016). Праці дніпровської мистецтвознавиці Ольги Щербини транслиують альтернативний кут зору на творчі практики Сергія Бурбела. Аналізуючи спектр технічних прийомів, авторка дає розлоге поле бачення ідейно-філософських орієнтирів майстра (Виставка Qigim. Сергій Бурбело, 2017). В огляді арткритикині Марії Ложко постають актуальні питання ролі та місця сучасного художника в контексті специфічного культурного клімату міста Дніпра (Фаза колючого дроту. Виставка Qigim у Дніпрі, 2017). Спираючись на означений фактологічний масив, дана розвідка виявляє новітні ідейні та образно-пластичні риси творчості Сергія Бурбела як протягом попередніх практик, так і в теперішній точці розвитку.

Мета статті: ввести в науковий обіг малярські роботи Сергія Бурбела, створені в період воєнного стану, а також критично та з дистанції оглянути творчий пласт мистця, визначивши ключові аспекти його еволюції.

Виклад основного матеріалу. Тема Криму у творчості українських художників не є новою. Слід лише згадати, що на рівні із Седневом, на теренах півострова в Гурзуфі довгий час діяла творча база для проведення пленерів, учасниками яких були художники різних поколінь та мистецьких магістралей. Однак авторське бачення тамтешніх ландшафтів розкривалося лексикою, що була чітко окреслена межами пейзажного жанру. Позаяк основним завданням майстра було прагнення оптично вловити характер місцини, виявивши у творчості результат спостережень за допомогою індивідуального набору образно-стилістичних рішень. Пленерна традиція далеко не вичерпувала той комплекс завдань, що постав перед пейзажним жанром на півострові. Приїжджі митці, як правило, полюбили літні пленери. Не будучи місцевими, вони не могли глибоко пройтися історією та прихованим образом кримської землі (зокрема, Кіммерії), знищеними посе-

леннями і народами, буденним Кримом, відчути його зимовий стан (Бондарчук, 2017: 10). В наведеному дискурсі Сергій Бурбело здійснює істинно новаторський крок.

Художник народився 1 жовтня 1985 року у місті Дніпрі (в минулому Дніпропетровськ). Закінчив з відзнаками Дніпропетровський обласний театральньо-художній коледж (викладачі з фаху Г. Чернета, І. Коваленко, Л. Антонюк, О. Пахомова), архітектурний факультет Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. Експонент виставок з 2005 року. З 2014 року – член Національної спілки художників України. Протягом 2014 – 2022-го років – директор Музею українського живопису (м. Дніпро) (Шапаренко, Половна-Васильєва, Несмачний, Щербина, 2018: 69).

В мистецький плин дніпровського артпроцесу мистець увійшов ствердним художнім висловом. Це не означає, що Сергій Бурбело не пройшов етапи переформатування здобутих фахових знань та пошуків бажаного авторського стилю. Художник працював на пленерах, через спектр етюдів експериментував з оптикою, яка була релевантним кроком на шляху відтворення кожної конкретної локації. Але тема Криму у творчості мистця сягнула меж розлогих естетико-філософських рефлексій.

Сергій Бурбело розпочав працювати над кримськими краєвидами за рік до анексії півострова – у 2013-му році. Мистецькому старту передували десятирічні експедиції локаціями Криму. Формат ретельно продуманих піших маршрутів, ночування просто неба, перманентне вивчення історії півострова, і, головне – гостра увага та спостережливість уклали стійкий фундамент його творчого поступу. Чи не тому, не маючи можливості відвідати окупований півострів, художник пише його панорами з року в рік. І річ, звісно, не у світлинах, що лишилися після мандрів. Вдумливі споглядання та пласт історичних знань донині живлять автора у процесі фіксації свіжості та справдешності відчуттів. Художник прагне вийти далеко за межі пленерних ескерсисів, описовості та репортажності. Він не повторюється, не вдається до самоцитування або ж імплементації низки віднайдених раніше та безпрограшно дієвих мистецьких моделей. Власною мовою мистець не лише полемізує з усталеним ладом образотворчої традиції в межах обраної теми. Його артпрактика – процес з еволюційною домінантою у довгостроковій перспективі.

Поступово прийшла доба, коли полотно мистця, що системно з'являлися у перманентному творчому процесі, дозріли до експонування. Проєкт набував повноти, розширювався, та, зрештою,

став магістральним у його практиці. Слід відзначити, що жодна презентація чергового малярського етапу Сергія Бурбела не проходила у звичному для глядачів форматі мистецької виставки. Зокрема, кожна експозиція творів мистця на теренах артмайданчиків Дніпра – це чергова спроба нетривіального діалогу з реципієнтом, інтеграція в локальний культурно-мистецький ритм серією QIRIM (латинізована кримськотатарська версія топоніма Крим).

У системі координат сучасного дніпровського мистецького процесу, де можна працювати у річищі збереження традицій, продовжити творчі лінії певного художнього осередку або ж стати апологетом новітнього мистецького спротиву, творчість художника стала точкою поза полями означених вимірів.

Автор констатує, що завжди мав прагнення віднайти власну манеру та сформувану упізнавану стилістику. Сергій Бурбело оминув свого часу етапи копіювання, запозичення та переосмислення творчості інших авторів. Сучасний шлях мистецької конфронтації авторові бачиться не зовсім чітким: на його думку, немає оприявленої сили, з якою можна було б полемізувати. Позаяк, Сергій Бурбело уклав власну образно-стилістичну систему власної творчості та різко змінив установлений в українському образотворчому мистецтві характер художньої оповіді про Крим

З плином часу ідейний фундамент творчості мистця лише підживлювався: «Я намагаюся консолідувати суспільство навколо конкретної проблеми та навіть загрози. Так сталося історично, чи радше нам це так підносили: українці не мають спільної історії, і вороги та герої обмінюються позиціями в головах людей в залежності від їхньої регіональної приналежності. При цьому, молоде покоління оговтується від радянської омани і починає мислити критично, розширюючи агностичний героїчний дискурс» (Фаза колючого дроту. Виставка Qirim у Дніпрі, 2017).

За словами автора, проєкт QIRIM покликаний розкрити масштаб та глибину втрати. Тимчасово від нас відійшла не лише частина суверенної України, і не тільки мальовнича точка на мапі, хоча і доводиться з болем констатувати, що саме таким Крим і бачився протягом довгих років нашими співгромадянами. Від нас було насильницьки відмежовано потужні історичні та культурні пласти, що не були сповна досліджені та осягнені. До того ж, діями окупаційної влади протягом періоду анексії руйнуються архітектурні пам'ятки, здійснюється екоцид, грабуються музеї, стирається історія, яку кожному з нас слід було знати.

Серія QIRIM певною мірою стала взірцем новітнього андеграундного мистецтва. В просторах колективних виставок роботи автора виокремлюються поглядом не лише за маркером колористичних та тональних рішень. Ідейна вісь кожного полотна криється у внутрішній колористичній та пластичній напрузі. Художник уникає інструментів масової культури – штучної ефектності та видовищності. Вони завжди лишалися поза фокусом його уваги. Натомість сталим показником відчувається прагнення Сергія Бурбела в конкретній хронологічній точці поєднати фахові знання з пошуком та експериментом, будувати образотворчу структуру кожного нового вислову якісно новими малярськими ходами.

На шляху вивчення еволюційної траєкторії серії дедалі ствердним стає бажання полемізувати з лексемою “магія живопису”. Перша зустріч з малярством Сергія – це завдання прочитати нестандартну оптику композицій. Далі починає розкриватися образна багатозначність. Третій рівень цього шляху – занурення в історичні контексти.

Для глядача це іспит: слід мати суттєвий візуальний досвід та знання, бути зосередженим та балансувати на зламі умоглядності та безпосередності емоційного сприйняття. В полотнах автора статика межує з динамікою, медитативність з імпульсивністю, підсиленням драматизмом, активним пластичним висловом.

Сергій Бурбело завжди помірковано ставився до нерозуміння, несприйняття та критики. Попри небажання та, часом, неспроможність глядачів вловити діапазон авторського меседжу, художник не зупинявся. Не ринув у вир сумнівів щодо хиткості обраного шляху. Нині огляд його творчого поступу демонструє послідовність та чітку структурованість. Прийде доба, коли всі полотна його протяжної серії зрезонують у свідомості широкого кола глядачів високим якісним показником.

У життєписі художника закарбувався ще один тектонічний фаховий етап – керівництво новітнім виставковим простором. Перманентне творче спілкування, реакція колег і друзів, до якої автор завжди дослухався, обговорення та дискусії виявили чіткі межі, за якими простягається його власна творчість та світоглядні орієнтири. Праця в музейній установі виявила вміння створити динамічний та адаптивний культурний продукт, спираючись на перемінні вихідні данні та різні контексти, що подекуди балансували на межі екстриму. Взаємодія з мистцями та артменеджерами, аналіз градусу зацікавленості глядачів у тім чи іншій проєкті збагатили його досвід.

Реакція широкого кола реципієнтів виявилася цілком передбачуваною. Нерідко попри відсутність зрілої оптичної спостережливості, полотна автора здаються тьмяними та похмурими. Естетика нічного краєвиду не проживається вповні, сюжет не бачиться чітким. Дізнаючись про авторську посвяту кримським обрядам, глядач мимоволі згадує про незручність теми, адже анексія півострова хронологічно вже встигла вилитися в роки. Відтак, рефлексувати було часом важко, іноді боляче, а загалом, на думку деяких громадян, вже й не на часі. Поміж верств суспільства поставало риторичне питання – що можу зробити я? Якою є моя сила у подоланні проблеми?

Мандруючи теренами півострова, панівну атмосферу у верствах соціуму Сергій Бурбело вловив безпомилково. Посилення проросійських векторів, блискавична та потужна робота пропаганди, яка вкрай добре зростала на підживленому десятиліттями ґрунті радянської ностальгії. Глибоко особистісні переживання та біль автора стали стартовою точкою. Однак з часом інтимний характер оповіді не змінив тональності, виливаючись в річище серії він радше набув епічного звучання.

На превеликий жаль, в медіапросторі згадки про Крим поставали в річницю анексії та до Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Однією з магістральних рис проекту було прагнення автора торкнутися проблематики фрагментарного характеру знань власної історії нашими співгромадянами. Бо для тих, хто проаналізував та добре засвоїв уроки минувшини, терористичний потенціал росіян – не новина.

Виставкова концепція проєктів Сергія Бурбела завжди мала динамічний нерв. В Музеї українського живопису (2016) роботи простяглися у залах, що постійно заповнював штучний серпанок. Стандартне експозиційне освітлення кількома технічними кроками зробили приглушеним та локальним: променем світла “виривалася” з малярського тла акцентована композиційна деталь того чи іншого полотна. Довершував концепт звук співу цвіркунів. Однак, попри максимально наближену атмосферу кримської ночі, посилений драматизм та неприкрити тривожність, глядачі, в кращому випадку, часто відзначали для себе лише нестандартність експонування та релаксовий вплив.

Виставка у Дніпропетровському художньому музеї (2017) розділилася на два експозиційних періоди. Перший, зважаючи на тяглість традицій установи, пройшов у класичному форматі. Однак протягом другого етапу до простору проєкту автор інтегрував інсталативний компонент. В залах музею уздовж стін було розгорнуто колючий

дріт – черговий наголос на ізоляції півострова та сталій дистанційованості творів від глядача. Хоча саме цей крок актуалізував в межах суспільства теми політичних в'язнів, питання свободи слова та безпеки на тимчасово окупованих територіях, екоциду, викрадення та знищення культурних цінностей тощо. Формат виставки художник повторив 2017 року в залах Музею-майстерні І.П. Кавалерідзе (м. Київ).

Ряд виставок майстра проходили у мистецькій співпраці з творчим колективом Майстерні українського театру «ГЕРЦЬ». Авторська музика, вокал та експресивне акторське соло у форматі імерсійної вистави сформували стійку паралель з малярським проєктом «QIRIM» Сергія Бурбела (ГЕРЦЬ x Бурбело – QIRIM, 2018).

В 2019 році в експозиційних залах Музею українського живопису на тлі робіт автора постали інсталяції, що імітують складний рельєф кримських ландшафтів. Навіть побіжне знайомство з композиціями Сергія розкриває естетику панорам та пам'яток, які зазвичай не відвідували українські туристи. Топоніми, що разом з українською подаються мовою першоджерела у назвах полотен, лише підкреслюють багатомірність культури Криму в історичному плині («Стара фортеця. Ескі-Кермен (Eski Kermen)», 2013; «Мангуп-Кале (Mangup)», 2013; «Генузька скеля (Cenevez Qaya)», 2015; «Пантікапей (Пантікаліон)», 2015; «Сюйренська башта (Scivarin)», 2016; «Іосафатова долина. Йехошафат (יְהוֹשָׁפָט) «Долина, у якій Бог буде судити», 2016; «Неаполь Скіфський (Νεάπολις)», 2015 та ін.). Епізодичний огляд серії також ствердно підкреслює – жодної єдності з російськими контекстами Крим ніколи не мав.

В оглядових матеріалах, присвячених творчості Сергія, арткритики прогнозували подальший розвиток проєкту і пов'язували імпульс змін з деокупацією півострова. Нині поворот в художнім розвії мистця є очевидним. Умовно означений перший творчий етап художника нині закріпився виставкою у залах Генерального консульства України у Гамбурзі. Шлях полотен до німецького глядача через пандемію Covid-19 тривав майже два роки. Відкрилася виставка також символічно – за кілька днів після початку повномасштабного вторгнення за участі художника.

Річище мистецьких змін розгорнулося на тлі перебігу фази війни 2022 року. Новітній рівень творчості Сергія Бурбела діалектично зв'язаний з попередніми практиками. Створений масив творів з березня 2022 року вже встиг стати мистецьким феноменом воєнного стану. Властива попереднім полотнам документальність часу набула формату

передчасної документальності. Автор змальовував сюжети, які історично ще не відбулися, однак були бажанням кожного українця та метою військових.

Живописний твір «Зміїний. Пророче...» художник створив за три тижні до потоплення крейсера «Москва». У липні Сергій Бурбело пише малярську візію знищення керченського мосту (Дніпровський художник малює картини, які стають пророчими, 2022). Три місяці потому це стало дійсністю. Зрештою, у жовтні автор зображає чорноморський флот у вогні, наприкінці того ж місяця його візія озивається в реальності. Місцеві ЗМІ вже встигли охрестити Сергія мистцем-пророком. Однак, історичну та художню цінність робіт ще слід справедливо визначити.

Про унікальність авторської мистецької мови сповіщають схеми глибоких тональних градацій, експерименти з технікою пастозного малярства, робота з левкасами у творенні складних фактур. Пастозну експансивність технічного прийому художник плавно трансформує в експресивну манеру. Професійні олійні фарби під дією розчинника набувають подекуди акварельної прозорості, однак композиції продовжують триматися меж звичного для автора образно-стилістичного ладу. Контрастні кольорові акценти, нехарактерні для попередніх практик, постають у композиційному тлі на вимогу сюжету.

У 2022 році у творчому масиві Сергія Бурбела поміж картин-передбачень з'явилося полотно «Сучасне печерне місто» – тонка й пронизлива малярська реакція на перебіг новітнього етапу війни. Нічну оптику печерних кримських міст художник, як відомо, змальовував раніше. До 2017 року промовисті назви робіт були прямим закликом до глядача: пригадати, або ж заново відкрити для себе історію культурних пам'яток. В продовження розробки теми народжуються полотна, позначені лише порядковим номером

(«Interior 1», 2017; «Interior 2» тощо). Нині подібний діалог художника озивається філософією бачення та емоційністю сприйняття. І якщо попереднім творчим висловом Сергій Бурбело фокусував увагу глядачів на перетині давньогрецьких, турецьких, вірменських, кримськотатарських та багатьох інших культурних традицій, то в концепті сучасного печерного міста – зображення понівечених панельних будинків. Полотно стало співпереживанням трагедії Маріуполя, про що символічно сповіщають окремі композиційні елементи роботи.

Висновки. У підсумку варто виокремити ключові висновки. Сергій Бурбело, як представник генерації сучасних мистців, виводить жанр краєвиду на якісно новий рівень. Представники попередніх художніх традицій віддавали перевагу пленерним кримським штудіям, а масив робіт, які були створені протягом означених практик, радше доповнювали риси інших регіональних мистецьких шкіл. Сергій Бурбело одразу звертається до інноваційних ходів: кардинально змінює характер трактування теми, експериментує з оптикою, діапазоном технічних прийомів, а головне – вводить в мистецький дискурс потужну ідейну домінуючу серію, що звертається до історії та культури Криму. Експонуючи черговий етап власного творчого поступу, художник вдається до інновацій у виставковій праці, перманентно досліджує глядацький фідбек. На основі отриманих сигналів вже вдалося дійти висновку, що певна дистанція між роботами серії та реципієнтом існує. Однак системність та послідовність експозиційно-просвітницької праці Сергія Бурбела спрямована на зближення у перспективі. Творчий етап автора доби воєнного стану не втрачає діалектичної єдності з попередніми полотнами серії «QIRIM» і народжує нові ідейно-філософські сенси та образно-пластичні виміри мистецького вислову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 60 років Дніпропетровській організації Національної спілки художників України : альбом-каталог / тексти вступних статей Т. І. Шапаренко, О. А. Половна-Васильєва ; упоряд. С. М. Несмачний ; О. С. Щербина. Дніпро: Сігматрейд, 2018. 140 с.
2. Бондарчук Н. О. Пейзаж у живописі кримських художників ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. мист.: 17.00.05. Львів, 2017. 20 с.
3. Виставка Qirim. Сергій Бурбело. *Музей українського живопису* : веб-сайт. URL: <http://museum.net.ua/afisha/> / (дата звернення 29.11.2022).
4. ГЕРЦЬ x Бурбело – QIRIM. *Youtube* : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kfECELZiqZo> (дата звернення 29.11.2022).
5. Дніпровський художник малює картини, які стають пророчими. *Dnipro TV*: веб-сайт. URL: <https://dnipro.tv/news-dnipro/dniprovskyi-khudozhnyk-maliuie-kartyny-iaki-staiut-prorochymy/> (дата звернення 29.11.2022).
6. Три виставки. Три автори. *Музей українського живопису* : веб-сайт. URL: <http://museum.net.ua/afisha/tri-vistavki-tri-avtori/> (дата звернення 29.11.2022).
7. Фаза колючого дроту. Виставка Qirim у Дніпрі. *ArtUkraine* : веб-сайт. URL: <https://artukraine.com.ua/a/fazakolyuchogo-drotu--vistavka-qirim-u-dnipri/#.Y4aoHHbP3Zb> (дата звернення 29.11.2022).

REFERENCES

1. 60 rokiv Dnipropetrovskii orhanizatsii Natsionalnoi spilky khudozhnykiv Ukrainy [60 years of the Dnipropetrovsk organization of the National Union of Artists of Ukraine] albom-kataloh/teksty vstupnykh statei T. I. Shaparenko, O. A. Polovna-Vasyliieva ; uporiad. S. M. Nesmachnyi ; O. S. Shcherbyna. Dnipro: Sihmatreid, 2018. 140 p. [in Ukrainian].
2. Bondarchuk N.O. Peizazh u zhyvopysi krymskykh khudozhnykiv XX st. [Landscape in the painting of the Crimean artists of the 20th century]: avtoref. dys. ... kand. myst.: 17.00.05. Lviv, 2017. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vystavka QIRIM. Serhii Burbelo [QIRIM exhibition. Serhii Burbelo]. 2017. URL: http://museum.net.ua/afisha/_/ (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].
4. GERTS x Burbelo – QIRIM [GERTZ x Burbelo – QIRIM]. 2018. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kfECELZiqZo> (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].
5. Dniprovskiyi khudozhnyk maliuie kartyny, yaki staiut prorochymy [The Dnipro artist creates paintings that become prophetic]. 2022. URL: <https://dnipro.tv/news-dnipro/dniprovskiyi-khudozhnyk-maliuie-kartyny-iaki-staiut-prorochymy/> (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].
6. Try vystavky. Try avtory [Three exhibitions. Three authors]. 2016. URL: <http://museum.net.ua/afisha/tri-vistavki-tri-avtori/> (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].
7. Faza koliuchoho drotu: vystavka Qirim u Dnipri [The barbed wire phase. Qirim exhibition in Dnipro]. 2017. URL: <https://artukraine.com.ua/a/faza-kolyuchogo-drotu--vistavka-qirim-u-dnipri/#.Y4aoHHbP3Zb> (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].